

Pačesová, Jaroslava

K otázce tvoření dětských slov

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1977-1978, vol. 26-27, iss. A25-26, pp. [43]-57

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100565>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAVA PAČESOVÁ

K OTÁZCE TVOŘENÍ DĚTSKÝCH SLOV

Na příkladech, vybraných z řeči českých dětí ve věku 2—5 let se pokusíme ukázat na problematiku tvoření dětských slov, a to v interpretaci M. Dokulila¹ ze dvou korelativních a komplementárních aspektů: a) z hlediska genetického, tj. z hlediska vlastního procesu tvoření slov v jeho sepětí s příčinami, podmínkami a společenskými předpoklady vzniku potřeby slova a jazykovými podmínkami, které splnění této potřeby umožnily² a b) z hlediska funkčně strukturálního, tj. z hlediska utvářenosti slov motivované části dětské slovní zásoby a touto utvářeností podmíněné hodnoty a funkce v slovotvorném systému jazyka.

Při pokusu osvětlit jak vlastní procesuální tvoření slov, tak aspekt funkčně strukturální vyplývá především vysoký stupeň gramatikalizace, který se ve větší nebo menší míře uplatňuje u každého dítěte. Tato se projevuje především v regularizaci slovotvorných prostředků, kdy dítě používá analogicky sufixy a koncovky vysoce produktivních vzorů, zatímco sufixy a koncovky s nízkou produktivitou ignoruje, dále pak v hromadnosti tvoření, kdy dítě vychází z předpokladu, že v praxi lze od každého slova odvodit slovo další a této možnosti pak využít jednak k účelům pojmenovávacím, jednak stylistickým.

V souvislosti s tím, že obsahová určitost je — ve srovnání s určitostí v řeči dospělých — u dítěte volnější, lze, podle našeho názoru, vysvětlit dětskou snahu tuto menší obsahovou určitost různým způsobem upravit. Analýza slovní zásoby dětí předškolního věku odhalí následující jev: dítě, dávno před tím, než pochopí úlohu změny tvaru jako gramatický zákon, chápe bezpečně fakt, že slova mohou být obměňována za tím účelem, aby bylo dosaženo určité kvalifikace nebo emocionální reakce na jistou situaci. Experimentuje proto s reduplikací slabik, vkládá nejrůznější infixy, přidává sufixy a koncovky a se stejnou pohotovostí je na druhé straně vypouští, stejně jako na vyšším stupni mluvního vývoje připojuje a odpojuje prefixy. Jinými slovy, využívá jakýsi charakterizující znak, pomocí něhož základní pojem blíže určuje.

Z běžných modifikačních onomaziologických kategorií se v dětské řeči uplatňují především kategorie deminutivní a onomaziologická kategorie augmentativní. Poměrně vzácná je kategorie móce a s ní související kategorie mládat. Vůbec pak chybí kategorie hromadnosti.³

¹ Sr. M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov*, Praha 1962.

² K této otázce sr. I. Poldauf, *Tvoření slov*, sb. *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Praha 1958, str. 143.

³ Na základě našich výzkumů je možno konstatovat, že pokud se číselných aspektů týká, dítě vystačí poměrně dlouho s rozdílem individuálnost — plurálnost. Tvary, vyjadřující hromadnost — zřejmě jako kategorii málo produktivní — nahrazuje analogickým plurálem, sr. „kamení“ = „kameny“, „uhlí“ = „uhly“, „listí“ = „listy“ apod.

Pokud se týče kategorie deminutivní, nejvyšší frekvenci mají — podle našich výzkumů — v řeči českého dítěte deminutiva, tvořená pomocí sufixů sekundárních. Z nich nejčastější jsou sufixy *-ček, -íček, -ínek*, pro maskulina (sr. *chlapeček, kyblíček, tatínek*), *-čka, -ička, -ínka* pro feminina (sr. *knížička, židlička, maminka*) a *-čko* pro neutra (sr. *masíčko, mlíčko* ap.). Nechybí však ani deminutiva se sufixy primárními, viz *-ek, -ka, -ko* (sr. *pejsek, knížka, slunko*) ani deminutiva se sufixy terciálními (sr. *pejsánek, mamíněčka, mímíněčko*). Reduplikace slabik a využívání nejrůznějších afixů k témuž základovému slovu má pak za následek jednak synonymnost tvoření u deminutiv téhož stupně, jednak vznik deminutiv stupně dvojího, případně i trojího, která slovní zásobu dítěte na jedné straně obohacují, na straně druhé ji pak dodávají silně expresivní ráz, sr. např. postupnou deminutivizaci u substantiv jako: *pes — pejsek — pejsánek — pejsáneček — pejsulíneček; pana — panenka — paněnka — panulíněčka* apod.

K deminutivizaci dochází i u jiných slovních druhů, sr. např. adjektivum *malej — malinkej — malulinenkej*, kde infixy spolu se sufixem plní v podstatě stejnou funkci jako u substantiv, tj. snižují kvantitu a současně zvyšují kvalitu, jinými slovy, stupňují meliorativní znak emocionálnosti.

U adverbii pak deminutivní tvar vyjadřuje kromě emocionálnosti i postupné krácení doby, sr. *brzo — brzičko — brzulínko; hned — hnedlínko — hnedlíněčko*, u sloves pak zpravidla představuje tvar s infixem deminutivní korelát, silně emocionální, vyjadřující děj resp. činnost spjatou s malou (a milou) bytostí a vyskytuje se jak u slov typicky dětských, tak u výrazů jiných, většinou původu interjekčního, sr. *hajínkat, papínkat, bucínkat, hačínkat; šlapkat, dupkat, hopkat, cililínkat* apod.

Na rozdíl od řeči dospělých, kde deminutivní znak je především kvantitativní a předmět zpravidla zůstává v oblasti jazyka nociónálního sr. *stůl — stolek, strom — stromek, díra — dírka, koule — kulička, kolo — kolečko*, u dítěte, podle našeho názoru převládá hodnotící znak kvalitativní, sr. *chlebiček, rohlíček, kašička, dobrotinka, kafičko*, kde rozměr evidentně není dominující vlastností, případně kvalitativní i kvantitativní zároveň, jinými slovy, deminutiva jako *chlapeček, pejsánek, kočička, dětátko, autíčko* nevyjadřují jen bytost, případně věc malou, ale také milou, hezkou, hodnou, vesměs s kladnými vlastnostmi.

Všechny tyto tři typy deminutiv, viz. kvantitativní, kvalitativní i kvantitativně kvalitativní mají u dítěte téměř vždy znak emocionálnosti, a to zásadně meliorativní, sr. gradaci afektu ve větě jako: „*Mám malinkej, hezounkej, teplounkej pokojíček, s moc krásnejma hračkama*“ nebo „*Kde je autíčko, to krásný malinký, červeňounký moje autílněčko*“.

Znak pejorativní lze přiznat nanejvýš dětskému výrazu *dědek* a to zdaleka ne v každé situaci, sr. doklady jako „*dědek škaredá*“, „*zlej, špinavej, fousatej dědek*“, kde je pejorativní znak jasný, na druhé straně se však u téhož dítěte objevuje stejné pojmenování jako rovnocenný stylistický partner výrazů běžných, sr. reprodukci pohádky: „*Zasadil dědek řepu. Pak ji ten dědek zalejvá a když už řepa vyrostla a byla velké, chtěl ju vytáhnout a nemohl: byl moc malej.*“⁴ Výrazy, v nichž deminutivní znak má jasně depreciativní

⁴ Výraz „*malej*“ v daném kontextu svědčí o dalším charakteristickém rysu dětských slov: významové mnohoznačnosti. Protiklad „*malý*“ — „*velký*“ zahrnuje veškeré

charakter, viz. příklady jako spisovatel, doktůrek, pisálek apod. v dětské řeči zastoupeny nejsou. Už tato skutečnost signalizuje, že sémantické jádro deminutiv je u dítěte asociačně spjato s vlastnostmi téměř výhradně pozitivními.

Onomaziologická kategorie augmentativnosti jako protipól deminutivnosti má v rámci slova nepoměrně menší uplatnění, a to jak v řeči dospělých, tak v řeči dětí. Jedním z důvodů nižší frekvence augmentativ v dětské slovní zásobě je podle našeho názoru následující: augmentativa, na rozdíl od deminutiv, postrádají vysoký stupeň gramatikalizace, který je pro deminutiva (a dětskou řeč vůbec) příznačný, jinými slovy, neuplatňuje se u nich unifikace sufixů a hromadnost tvoření. Zatímco u deminutiv je unifikace sufixů s příznakem *-k-* (sr. *-ek*, *-ka*, *-ko*) téměř stoprocentní,⁵ u augmentativ je možné poměrně vysoká variace sufixů, sr. *-ák*, *-an*, *-ec*, *-isko*, *-iště*, *-och*, *-ouch*, *-oš*, *-as*, *-oun*, *-our*, *-da*, *-anda*, *-inda*, *-izna*, *-ajzna* apod. U dítěte, zcela podle očekávání, převládají augmentativa tvořená sufixem *-ák* (v souladu s faktem, že tato jsou ve slovní zásobě dospělých nejvíce uplatňována co do frekvence, slovo-
tvorných vztahů i různorodosti využití).⁶

Pokud se týče hromadnosti, lze konstatovat, že u augmentativ je podstatně nižší než u deminutiv: zdaleka ne každé substantivum má svůj protiklad v augmentativu, navíc pak nejde o trvalé obohacení slovní zásoby, protože většinu augmentativních výrazů tvoří dítě ad hoc v situaci, kdy chce dosáhnout maximální stupeň emocionálnosti.⁷ Neméně zajímavým rysem kategorie augmentativnosti je, že se u ní, na rozdíl od kategorie deminutivní, neuplatňuje zásada o zachování rodu u slova základového a odvozeného. Absolutní většina odvozených augmentativ je rodu mužského, bez ohledu na to, jakého rodu je v řeči dospělých slovo základové (sr. dětské tvary „pesan“ = pes, „věžáč“ = věž, „auták“ = auto), výjimečně pak rodu středního (sr. „psisko“, „chlapisko“ ap.).

Dalším rozdílem oproti deminutivům je skutečnost, že augmentativa nemají — ani v řeči dospělých a tím méně u dětí — čistě kvantitativní charakter a v kombinaci kvantitativně kvalitativní pak evidentně převládá prvek kvalitativní; lze tedy mluvit téměř bezvýhradně o příznaku augmentativně expresivním, viz doklady jako „pes“ × „psisko“, „pesan“, „pesanáč“, kde kontextové použití slov odvozených svědčí o tom, že jde o bytost sice velikou, především však bytost s negativními vlastnostmi, tj. „psisko zlý, škaredý, špinavý, kousavý“. Nociónálně kvantitativní charakter vyjádří dítě — v souladu s běžným územ spojením slov, nikoliv slovo-
tvorně, sr. „velikej dům“, „vysokej strom“ a jen v silně emocionální situaci se uchyluje k redundanci, viz. „veli-

vlastnosti týkající se rozměru, objemu i času, tj. „nízký“ — „vysoký“, „tenký“ — „tlustý“, „krátký“ — „dlouhý“, „slabý“ — „silný“, „mladý“ — „starý“ apod.

⁵ Sr. tu fakt, že u dítěte zcela chybí sufixy s příznakem *-c-* (jako *-ec*, *-ice*, *-ce*), která, ač okrajově, se ve slovní zásobě dospělých vyskytují, viz. M. Dokulil, l. c. str. 46 nn. Sr. též M. Doležal, *Jména zdrobnělá*, otištěno v téže publikaci, díl II, *Odvozování podstatných jmen*, str. 494.

⁶ Jako průvodní příznak se sufix *-ák* objevuje i u jiných slovo-
tvorných kategorií, viz např. jména konatelská, jména prostředků, jména příslušníků apod. Ve většině případů jde ovšem o mechanické krácení slovních spojení, sr. „svazák“ = pracovník v mládežnické organizaci apod.

⁷ Sr. J. Zima, *Expresivita slova v současné češtině*, Praha 1962, str. 14.

kananánskej dům“, výjimečně pak i ke tvoření jako „škaredáckej důmák“ kdy pejorativnost je vyjádřena v obou výrazech slovního spojení (výraz „důmák“ zřejmě vznikl analogií k výrazu „barák“).

Silně pejorativní charakter mají pak výrazy typu deadjektiválií, jako např. „zláč“, „škaredáč“, „řváč“, „špinaváč“ ap. Pomocí těchto tvarů dítě negativně kvalifikuje nejrůznější substantiva, sr. „lev zláč“ (zlý lev), „Ježibaba škaredáč“, „liška zlodějáč“, „taška těžkáč“, „miminko řváč“ ap. Jinými slovy to, co jsme konstatovali u dětských deminutiv platí, mutandis mutati, i o dětských augmentativech: prvek expresivní (u augmentativ pochopitelně prvek negativní) je dominantní nad rozměrem; přesvědčivě to ilustrují příklady jako „taška těžkáč“ (kde evidentně převládá „tíha“ jako negativní vlastnost před „velikostí“, podobně pak „Hanáč“ jako hanlivé oslovení děvčátka i jasně oxymórní spojení „miminko řváč“, kde v žádném případě nelze uvažovat o nadměrné velikosti miminka).

Podobně jako deminutivních, také augmentativních afixů používá dítě vedle u substantiv také např. u adjektiv (viz. velikananánskej, vysokonanánskej), resp. u sloves a interjekcí; zatímco u adjektiv jde o jistý druh stupňování, u sloves a interjekcí dítě vyjadřuje pomocí infixů prodlouženou dobu trvání děje, sr. „štěkat“ — „štěkovávat“, „plivat“ — „vyplivovávat“, „tahat“ — „vytahovávat“; „cink“ — „cilililink“, „kokodák“ — „kokokodák“, „bum“ — „bumtaratatabumbumbum“ apod.

Jakousi analogii tohoto aspektu v řeči českého dítěte lze spatřovat u amerických pedolinguvistů Wernera a Kaplana.⁸ Ve společné monografii „Symbol Formation“ konstatují, že v nejedné studii o mluvním vývoji lze nalézt doklady na to, že dítě experimentuje se slovními tvary, přidává různé slabiky, sufixy apod. a tímto způsobem se snaží vyjádřit změnu v kvalitě dřívě, než zvládne gramatické prostředky tyto změny určující. Konkrétní příklady využívání neobvyklých sufixů, zejména deminutivních a afektivních uvádí G. Shugarová⁹ u dětí polských. A jistě není bez zajímavosti uvést na tomto místě pozorování Gvozdevovo: jako první ze slovtvorných prostředků používá 2—3leté dítě celou škálu deminutivních a afektivních sufixů. K nim pak přistupují sufixy augmentativní, jejichž význam je vesměs pejorativní. Ve věku tří let se začínají objevovat i sufixy konatelské, avšak nejrůznějším způsobem tvořená deminutiva (a v menší míře i augmentativa) zůstávají základní a trvalou složkou dětské slovní zásoby předškolního věku.¹⁰ Stejně jako Gvozdev, také Bogojavlenskij¹¹ konstatuje dětskou vynalézavost v připojování neobvyklých sufixů, nežádka i ke slovním základům, které v tomto směru v řeči dospělých využívány nejsou, zejména při tvoření deminutiv a augmentativ.

⁸ Sr. H. Werner—B. Kaplan, *Symbol Formation*, New York, Wiley, 1963, str. 155.

⁹ Sr. G. Shugar, *Personal Communication re study of Polish Acquisition*, January 31, 1971.

¹⁰ Sr. tabulky, které uvádí El'konin ve studii *General Course of Development in the Child of the Grammatical Structure of the Russian Language* (according to Gvozdev), otištěno ve *Studies of Child Language Development*, ed. Ferguson/Slobin, New York 1973, str. 565nn.

¹¹ Sr. anglický překlad jeho studie, *The Acquisition of Russian Inflection*, ed. Ferguson/Slobin, str. 261—271.

Onomaziologická kategorie móce je, jak jsme uvedli výše, u českého dítěte poměrně vzácná. Je to podle našeho názoru dáno tím, že dítě v počátečních stadiích mluvního vývoje zpravidla vystačí s pojmem, který je vůči rodu bezpříznakový, sr. „*pes*“ označuje psa i fenu, „*vlk*“ vlka i vlčici, „*slon*“ slona i slonici. Jen tehdy, liší-li se příslušníci rodu vnějškovými znaky, dítě používá tvarů přechýlených, sr. „*srna*“ — „*srnec*“, „*lev*“ — „*lvica*“, „*páv*“ — „*pávica*“ apod. Existují-li pak v běžné slovní zásobě výrazy samostatné, používá je většinou i dítě, sr. „*kohout*“ — „*slepica*“, „*krocán*“ — „*krůta*“, „*jelen*“ — „*laň*“¹² apod. V některých případech pak tvar přechýlený představuje zvíře perzonifikované, sr. „*Káčer Donald*“, „*Kocour Mikeš*“, „*Král Mysák*“ ap.

Nesporně častější je na druhé straně onomaziologická kategorie mládat, záležející v tom, že pojem živé bytosti dostává doplňující znak nedospělosti, nezralosti. Gró pojmenování mládat má u českého dítěte tvar deminutivní, tvořený většinou analogicky podle výrazu „*děťátko*“, sr. „*kuřátko*“, „*kozátko*“, (kůzle), „*levátko*“ (lviče), „*pejsátko*“ (štěně) apod. I v této kategorii tedy dítě usiluje o pravidelnost tvoření, tj. zachovává jednotný sufix a původní kmen, přičemž všechna mládata jsou rodu středního. Jednotný sufix je pak zpravidla zachován, i když dítě již používá kmene náležitého, sr. „*lvičátko*“, „*kůzlatko*“, „*štěňátko*“, „*koťátko*“, „*housátko*“, „*vlčátko*“, „*medvěďátko*“ apod., i když mnohý z takto tvořených výrazů nemá ekvivalent v řeči dospělých.

Dětskou pohotovost při vytváření kategorie mládat konstatuje mj. také A. N. Gvozdev,¹³ sr. např. doklady jako „*medvěd*“ — „*mišulčík*“, „*lev*“ — „*livunčík*“, „*vlk*“ — „*mišulčík*“, „*slon*“ — „*sloniška*“, „*lošad*“ — „*žerebrenoček*“, „*sviňa*“ — „*porosenoček*“, „*zebra*“ — „*izeberčík*“, „*liša*“ — „*lišinčík*“, „*žuk*“ — „*komár*“, „*mucha*“ — „*mucha*“. Vybrané doklady ukazují, že dítě vytváří kategorii mládat pomocí nejrůznějších sufixů deminutivních a nerespektuje přitom ani rod, ani kmen, nezřídka si pak vypomáhá pojmenováním zcela odlišným, představuje-li toto zvířátko malé (např. „*žuk*“ — „*komár*“) a poslouží tak jako protiklad ke zvířeti většímu. Vyloučená nejsou ani tvoření synonymní (sr. „*mišulčík*“ představuje jednak mládě *medvěda*, jednak mládě *vlka*), případně nerozlišování tvaru deminutivního a nedeminutivního, sr. „*mucha*“ — „*mucha*“).

Podobně jako u afixů, také při osvojování koncovek existuje v mluvním vývoji dítěte období hravých modifikací, kdy dítě používá nejrůznějších variací koncovek, aniž by ovládalo pravidla jejich náležitého využití. Jinými slovy, téměř všechny děti procházejí stadiem, které je poznamenáno gramatickými tvary, jež nemají ekvivalenty v řeči dospělých a jejichž strukturu lze vysvětlit jen jako výsledek experimentů se slyšenými vzory. Toto stadium zákonitě předchází před obdobím, kdy dítě zvládně náležitě flektivní tvary a jeho trvání, stejně jako množství vytvářených variant, záleží na individualitě dítěte. Zatímco dítě verbální, vyznačující se nápadnou chutí mluvit co nejvíce uplatňuje svůj vlastní tvůrčí přístup k daným předlohám, experimentuje s nimi a vytváří nejrůznější gramatické neologismy a alogismy, dítě ve svém

¹² Sr. tu fakt, že koncovka *-a* je relevantní jako reprezentant ženského rodu, bez ohledu na faktickou koncovku v ekvivalentech v řeči dospělých.

¹³ Sr. *General Course of Development in the Child of the Grammatical Structure of the Russian Language* (According to A. N. Gvozdev), excerptováno z D. B. El'konina, *Razvitie reči v doškolnom vozraste*, Akademia Pedagogičeskich Nauk RSFSR 1958, str. 34nn.

vyjadřování rezervovanější se neznámým nebo málo známým tvarům vyhýbá, používá ve svých projevech méně variant, se slyšenými vzory neexperimentuje. Ve srovnání s gramatickou stavbou spisovného jazyka jsou projevy takového dítěte „správnější“ v tom smyslu, že se od slyšených vzorů prakticky neodchylují. V naší studii jsme se úmyslně zaměřili na děti náležející do skupiny první a jako cíl jsme si vytkli objevit jisté zákonitosti, které mají univerzální platnost nejen v jazycích příbuzných jako je čeština, ruština, polština a srbochorvatština, ale i v jazycích svou strukturou značně odlišných, jako je např. angličtina. V následujících paragrafech se pokusíme vytypovat nejzávažnější z těchto zákonitostí spolu s aspekty, jimiž se dítě při osvojování gramatického systému řídí.

Regularizace a generalizace

Představuje jeden z nejzávažnějších aspektů dětské řeči. V praxi se projevuje v analogickém tvoření a v důsledném uplatňování přijatých pravidel, týkajících se mluvnických kategorií na straně jedné a v ignorování nepravidelných tvarů a jakýchkoliv výjimek na straně druhé. Důsledkem tohoto aspektu je:

Tvoření pravidelného plurálu

Z analýzy dětské slovní zásoby vyplývá, že v prvních fázích gramatického vývoje dítě tvoří plurál pomocí jediné (silně produktivní) koncovky *-i* bez ohledu na rod, životnost resp. neživotnost, tvrdost resp. měkkost. Navíc pak ignoruje změny kmenové souhlásky, případně elizi samohlásky, sr. „*lev*“ — „*left*“, „*koberec*“ — „*kobereci*“, „*punčoška*“ — „*punčošky*“, „*očičko*“ — „*očičky*“. I tehdy, začne-li již dítě rozlišovat mezi jednotlivými vzory a rody, volí u každého z nich koncovky produktivní, zatímco vzorům málo produktivním a svým způsobem výjimečným se zásadně vyhýbá. Tento způsob nemůže ovšem nepřipomenout tvoření plurálu anglicky se učícího dítěte, jak to konstatují mj. G. B. Gazden,¹⁴ D. I. Slobin¹⁵ a M. Anisfeld—G. R. Tucker¹⁶ a na něž lze nalézt doklady snad v každé práci, která se gramatickým vývojem zabývá, sr. „*foot*“ — „*foots*“ (místo náležitého nepravidelného tvaru „*feet*“), „*man*“ — „*mans*“ (místo náležitého „*men*“), „*sheep*“ — „*sheeps*“ (místo náležitého „*sheep*“ — „*sheep*“), „*streets lights*“ (místo náležitého „*street lights*“), „*sugar*“ — „*sugars*“ (kde „*sugar*“ jako substantivum látkové vůbec plurál nemá) apod.

Tvoření pravidelného skloňování

V raném stadiu mluvnického vývoje je při osvojování jednotlivých pádových koncovek charakteristické:

— analogické tvoření podle produktivních vzorů (tj. tvrdý životný u maskulin, tvrdý u feminin, u neuter se naopak v některých případech uplatňuje vliv vzoru životného měkkého (zřejmě vliv výraznější koncovky);

¹⁴ Sr. Courtney B. Gazden, *The Acquisition of Noun and Verb Inflections, Studies of Child Language Development*, ed. Ferguson/Slobin, str. 236.

¹⁵ Sr. D. I. Slobin, *Cognitive Prerequisites for the Development of Grammar. Studies in Child Language Development*, ed. Ferguson/Slobin, New York 1973, str. 208.

¹⁶ Sr. M. Anisfeld—G. R. Tucker, *English Pluralization Rules of Six-Year-Old Children. Studies of Child Language Development*, ed. Ferguson/Slobin, str. 211, kde lze nalézt i bibliografické údaje dalších autorů, kteří se touto otázkou zabývali.

- připojování analogické pádové koncovky tam, kde ve skloňovacím systému spisovné češtiny je koncovka nulová;
- v případě možnosti výběru ze dvou existujících tvarů pak přednost tvaru delšímu.

Konkrétně se tento aspekt projevuje:

- v instrumentálu plurálu, kde dítě aplikuje ve všech případech koncovku *-ama*, sr. „*broukama*“, „*chlapcama*“, „*domečkama*“, „*tetama*“, „*městama*“, „*kuřatama*“, „*mořama*“;
- v lokálu plurálu, kde je univerzální koncovka *-ách*, sr. „*broukách*“, „*chlapcích*“, „*domách*“, „*květináčách*“, „*tetách*“, „*městách*“, „*kuřatách*“, „*mořách*“;
- v genitivu plurálu, kde je, alespoň v počátečních fázích, velmi často připojována koncovka mužského rodu i u feminin a neuter (tj. na místě náležitě koncovky nulové), sr. „*brouků*“, „*chlapců*“, „*květináčů*“, „*tetů*“, „*městů*“, „*kuřatů*“;
- v genitivu singuláru, kde se ve většině případů vyskytuje analogická koncovka tvrdého vzoru životného u všech vzorů maskulin a neuter, sr. „*brouka*“, „*domečka*“, „*chlapca*“, „*květináča*“, „*města*“, „*kuřata*“, „*mořa*“;
- v akuzativu plurálu, kde je uplatňována koncovka tvrdého maskuliního vzoru životného ve všech typech maskulin, a to i na místě koncovky nulové, sr. „*brouka*“, „*domečka*“, „*chlapca*“, „*květináča*“;
- v dativu a lokálu maskulin, kde dítě používá zásadně tvary delší, sr. „*broukovi*“, „*domečkovi*“, „*chlapcovi*“, „*květináčovi*“;
- dosti časté, ale nikoliv spontánní, je u dětí analogické tvoření genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu neuter podle vzoru „*kuře*“, sr. „*srdcete*“, „*srdcetem*“, „*děckete*“, „*děcketi*“, „*děcketem*“ ap.

Stejně jako u ostatních gramatických jevů, také u skloňování dítě nerespektuje změny v kmenové slabice, sr. např. „*kůňna*“ (koně), „*broukách*“ (broucích), „*chlapcu*“ (chlapce) a nejednou ignoruje i povinnou elizi vokálu, sr. „*domečka*“, „*chlapecách*“. Tento jev však není zdaleka tak běžný, jako při tvoření nominativu plurálu, což svědčí o primárnosti nominativu před ostatními pády.

Tvoření pravidelného časování

Podobně jako u deklinace, také konjugace je v prvních fázích mluvního vývoje analogická podle produktivních vzorů, sr. příklady jako „*plakám*“, „*plakáš*“, „*plaká*“, „*plakáme*“, „*plakáte*“, „*plakají*“ místo náležitého „*pláči*“, „*pláčeš*“, „*pláče*“, „*pláče*“, „*pláče*“, „*pláče*“, „*pláčou*“, „*su*“, „*seš*“, „*je*“, „*seme*“, „*sete*“, „*sou*“. Tyto, podobně jako další doklady typu „*fonovají*“ (telefonují), „*gafovají*“ (fotografují), „*utekneme*“ (utečeme), „*voda tekne*“ (teče), „*spravní*“ (sprav), „*zaplavni si*“ (zaplavej si) apod. jen znovu potvrzují typický aspekt dětské řeči, tj.:

- sklon k zachování kmene a pozici analogické koncovky, a to silně produktivní;
- sklon k rušení nulové koncovky a substituce koncovky jiné;
- sklon nediferencovat při aplikaci koncovek slova domácí a slova synchronicky cizí.

A přesto, že angličtina jako jazyk analytický je těžko srovnatelný s češtinou jako jazykem syntetickým co do pravidelnosti konjugace, přece jen i na tomto úseku lze najít společné tendence v řeči dětí: vyhýbat se tvarům výjimečným na straně jedné a prosazovat tvary produktivní na straně druhé, sr. časování „*I speak*“, „*you speak*“, „*he speak*“, „*she speak*“, „*it speak*“, „*we speak*“, „*you speak*“, „*they speak*“ — tedy bez koncovky *-s*, která je pro třetí osobu

singuláru povinná; výjimečně však nejsou ani doklady toho, že anglicky mluvící dítě používá koncovku *-s* pro celý singulár, zvyrazňujíc tak rozdíl mezi individuálností a plurálností, sr. „*I speaks*“, „*you speaks*“, „*he speaks*“, „*it speaks*“, „*we speak*“, „*you speak*“, „*they speak*“.

Nechuť k tvarům nepravidelným se pak projevuje zejména u sloves silných, které anglicky mluvící dítě v počátečních fázích mluvního vývoje nahrazuje téměř bezvýjimečně tvarem analogickým ke slovesům slabým, sr. „*I knowed*“ (knew), „*I comed*“ (came), „*I falled*“ (fell), „*he waked*“ (woke), „*it doed*“ (did) ap. V záporu je pak používán jednak tvar bez pomocného slovesa, sr. „*I spilled not*“ nebo hyperkorektní „*I did not spilled*“.¹⁷

Tvoření pravidelného stupňování

Po prvních pokusech vyjádřit vyšší, resp. nižší stupeň kvantity prostřednictvím augmentalizace resp. deminutivizace se dítě uchyluje ke stupňovacímu systému, regulárnímu v řeči dospělých, viz. „*pěkněj*“ — „*pěknější*“ — „*nejpěknější*“, „*rychlej*“ — „*rychlejší*“ — „*nejrychlejší*“.

K odchylkám proti běžnému úzu pak dochází tam, kde je systém pravidelnosti narušen, sr. dětské tvary „*dobrej*“ — „*dobřejší*“ — „*nejdobřejší*“, „*zlej*“ — „*zlejší*“ — „*nejzlejší*“ s tvary náležitými, viz. „*dobrý*“ — „*lepší*“ — „*nejlepší*“, „*zlý*“ — „*horší*“ — „*nejhorší*“. Infix *-ej-* pak uchovává dítě i tehdy, zná-li náležité slovní základy pro stupňování, sr. „*dobrej*“ — „*lepšejší*“ — „*nejlepšejší*“, „*zlej*“ — „*horšejší*“ — „*nejhoršejší*“.

Vezmeme-li v úvahu fakt, že tento infix je totožný s koncovkou pozitivu maskulina v jazyce hovorovém (který je zpravidla nejčastěji slyšeným mluvním vzorem pro dítě) viz. „*hodnej*“, „*pomalej*“, „*škaredej*“ ap., zjednodušuje se dětský stupňovací systém na prostou apozici sufixu *-ší* pro komparativ a apozici téhož sufixu v kombinaci s prepozicí prefixu *nej-* pro superlativ. Navíc jsou pak opět ignorovány změny ve slabice kmenové, které jsou ve stupňovacím systému dospělých povinné, sr. dětské „*vysokej*“ — „*vysokejší*“ — „*nejvysokejší*“ s náležitými „*vysokej*“ — „*vyšší*“ — „*nejvyšší*“.

Příklady, které ilustrují dětské substituce nepravidelného stupňování stupňováním pravidelným, lze nepochybně nalézt v řeči každého dítěte. Z mnoha existujících dokladů uvedeme na tomto místě alespoň výstižný příklad Slobinův, který cituje v souvislosti s osvojováním pomocných tvarů z řeči své dcerky: „*I must have getting weller and weller*“.¹⁸

Diferenciace gramatické kategorie rodu

V češtině je, jak obecně známo, většina substantiv zařazena do určitého rodu a změna rodu je zpravidla doprovázena změnou formy. Výsledky našich výzkumů ukazují, že české dítě v nejranějším období mluvního období tuto zásadu nedodrhuje. Vyplývá to především ze skladby slovní zásoby, která je — v prvním vývojovém stadiu — reprezentována většinou interjekcemi a slovy typicky dětskými, u nichž je rod irelevantní. S růstem slovní zásoby se pak objevují především substantiva, která jsou většinou přejímána tak, jak je dítě slyší. Z jiných slovních druhů, které by signalizovaly rod substantiv, jsou to zejména slovesa a adjektiva. Jejich výskyt je však v počátečních

¹⁷ Sr. D. I. Slobin, l. c. pozn. 15, str. 208.

¹⁸ Sr. D. I. Slobin, l. c. pozn. 15, str. 186.

stadiích mluvního vývoje natolik sporadický, že jen stěží lze předpokládat, že by zařazování substantiv do rodových tříd podstatně ovlivnila. Kromě toho, slovesa se nejprve objevují ve formě infinitivu a imperativu, z flektivních tvarů pak převažuje přezens a futurum, tj. tvary, které jsou ve vztahu k rodu neutrální. K odchýlkám proti běžnému úzu dochází teprve tehdy, začne-li dítě používat čas minulý, kde rodové rozdíly jsou relevantní, podobně jako u adjektiv, viz. „*papal*“, „*papala*“, „*papalo*“, „*malý chlapeček*“, „*malá holčička*“, „*malé jablíčko*“. Nedodržování shody spolu s vysokou frekvencí sloves a adjektiv ve tvarech, jež reprezentují rod ženský prozrazují, že na tomto stupni mluvního vývoje si dítě existenci rodu dosud dostatečně neuvědomuje, sr. „*Vašíček hapala*“, „*Honziček je malá*“. Nicméně koncovka *-a* je ve slovní zásobě dítěte silně produktivní a slova s *a*-ovým zakončením mají daleko nejvyšší frekvenci.¹⁹ Kromě tendence preferovat slabiky otevřené se na tomto faktu nesporně podílí významnou měrou skutečnost, že předkládané mluvní vzory, jež dítě slyší nejčastěji (tj. projevy matky resp. zdravotní pracovnice v jeslích) mají vesměs tvar rodu ženského.

Na určitém stupni mluvního vývoje si dítě existenci tří rodů uvědomí. Diferenciaci, jak ilustrují následující příklady, však provádí na principech vlastního gramatického systému viz. konsonantické zakončení = maskulinum, *a*-ové zakončení = femininum, *o*-ové zakončení = neutrum, sr. „*chlapec*“ — „*teta*“, „*děčko*“. Důkazem tohoto principu je chování dítěte v případech, kdy se forma označující substantivum tomuto přijatému úzu vymyká. Projevuje se to např.

- v zařazování substantiv typu „*sůl*“, „*mrkev*“, „*kost*“, „*garáž*“ mezi maskulina, sr. doklady jako „*vysypanej sůl*“, „*velkej mrkev*“, „*škaredej kost*“, „*zajedu do garáže*“ a naopak;
- v zařazování substantiv typu „*táta*“, „*děda*“, „*Vojta*“, „*Honza*“ mezi feminina, sr. doklady jako „*táta přišla*“, „*děda kouřila*“.

Z psychologického hlediska tu jde o jakousi asociaci, která u dvou sousedních slov je základem pro osvojení gramatické shody.²⁰ Z hlediska lingvistického je pak vysvětlení tohoto jevu nasnadě: koncovka *-a* je dominujícím znakem signalizujícím rod ženský. Tendence ke generalizaci se pak projevuje ve faktu, že dítě tuto koncovku:

- přidává k substantivům ženského rodu, jejichž koncovka je nulová sr. „*saňa*“ (saň), „*laňa*“ (laň), „*niťa*“ (niť);
- odpojuje od substantiv rodu mužského, sr. „*tat*“ (táta), „*brách*“ (brácha);
- využívá jako substitute místo náležitého *-e* u vzorů měkkých sr. „*košila*“ (košile), „*kaša*“ (kaše).

Dětské výpovědi jako „*Proč říkáš košile, když je jedna, to je přece košila*“ nebo „*kaša je moja*“, „*kaše jsou pro všechny děcka*“ ukazují, že koncovka *-a* je pak navíc pro dítě prostředkem k vyjádření singuláru, zatímco *-e* je prostředkem k vyjádření plurálu. Zároveň pak ukazuje, že právě tak, jako se dětský systém brání existenci nulové koncovky, brání se i existenci dvou stejných tvarů, mají-li tyto vyjadřovat odlišnou funkci a odporují tak požadavku jasné kate-

¹⁹ Sr. A. V. Zacharova, *Usvojenie doškolknikami padežnych form*. Akad. Pedag. Nauk RSFSR, 1958, No 3, str. 81—84.

²⁰ K této otázce sr. I. P. Pavlov, *Polnoje sobranie trudov*, Vol. 3, 1949, str. 56.

gorizace, sr. náležitě „*košile*“ (sg.) — „*košile*“ (pl.) s dětským „*košila*“ (sg.) — „*košile*“ (pl.).

V neposlední řadě pak tyto doklady znovu potvrzují domněnku, že dětský gramatický systém předpokládá maximální pravidelnost a ekonomičnost. K tomu, aby jistý tvar byl chápán jako reprezentant určitého paradigmatu, je třeba, aby byl v jazyce dostatečně zastoupen a ve slovní zásadě dostatečně využíván, jinými slovy, aby nebyl jevem sporadickým, a svým způsobem tvoření výjimečným, sr. maskulina typu „*stůl*“, „*kůl*“, „*vůl*“, „*důl*“ proti sporadickému femininu „*sůl*“, případně „*most*“, „*host*“, „*dorost*“, „*drozd*“ proti sporadickému femininu „*kost*“ atp. Tyto příklady, stejně jako zásahy v málo produktivních vzorech viz. „*nit*“, „*saň*“, „*táta*“, „*děda*“ ap. ukazují, že ve zjednodušeném jazykovém systému dítěte platí konsonantické zakončení jako signál k zařazení substantiva mezi maskulina, vokalické zakončení pak mezi feminina, příp. neutra (kde je v počátečních stádiích silná tendence generalizovat koncovku *-o*, sr. dětské tvary jako „*kuřo*“, „*slunko*“, „*housato*“ vedle náležitých „*kuře*“, „*slunce*“, „*house*“, případně i vyšší frekvenci tvaru „*děčko*“ ve srovnání se spisovným tvarem „*dítě*“). Tuto tezi potvrzuje i preference tvarů se zakončením konsonantickým u maskulin tam, kde je možnost výběru, sr. „*děda*“ — „*dědek*“, „*dědeček*“, „*táta*“ — „*tat*“, „*tatík*“, „*tatínek*“, „*Váša*“ — „*Vašek*“, „*Vašíček*“, „*Vojta*“ — „*Vojtík*“, „*Vojtíček*“ ap.

Analýza výše uvedených příkladů ukazuje, že ve většině případů jde o preferenci tvaru deminutivního a nabízí se otázka, zda to není právě pravidelnost u koncovek deminutiv (viz. *-ek* pro maskulina, *-ka* pro feminina, *-ko* pro neutra), která vysvětluje vysokou frekvenci deminutiv v dětské slovní zásobě i zálibu dítěte v jejich tvoření. Jejich forma nejenže jasně determinuje příslušný rod, ale také zjednodušuje gramatický systém v tom smyslu, že stírá rozdíly mezi vzory tvrdými a měkkými, sr. maskulina „*dům*“, „*les*“, „*chlapec*“, „*nůž*“ proti „*domeček*“, „*lesíček*“, „*chlapeček*“, „*nožiček*“, feminina „*kráva*“, „*kaše*“, „*nit*“, „*kost*“ proti „*kravička*“, „*kašička*“, „*nitka*“, „*kostička*“ a neutra „*jablko*“, „*kuře*“, „*stavení*“ proti „*jablíčko*“, „*kuřátko*“, „*staveníčko*“.

Osvojení gramatické shody prochází u českého dítěte zhruba tímto vývojem:

- dítě používá koncovky ženského rodu u slovesného (resp. adjektivního) tvaru, bez ohledu na to, jakého rodu je substantivum, sr. „*Malá Honzíček, hapala*“, „*Evička, hapala*“, „*Děvčátko, hapala*“;
- dítě používá náležitě (ať už spisovné nebo hovorové) koncovky mužského, ženského a středního rodu podle principu svého vlastního gramatického systému, tj. konsonantické zakončení = maskulinum, *-a*-ové zakončení = femininum, *-o*-ové zakončení = neutrum, sr. „*chlapeček šel*“, „*holčička šla*“, „*děvčátko šlo*“. K odchýlkám dochází tam, kde toto pravidlo není dodrženo sr. „*Vojta nespapala*“, „*kost mně píchla*“;
- dítě zvládne gramatickou shodu v souladu s běžným územ, sr. „*hodnej táta byl*“, „*škaredá kost mně píchla*“.

Téměř shodné výsledky konstatuje M. I. Popova v mluvním vývoji dětí ruských, sr. „*lošadka pojechala*“, „*dađa siděla*“, „*papa zabořela*“, „*lošaď ubežal*“ ap.²¹

²¹ Sr. D. I. Slobin, l. c. pozn. 15, str. 205.

Symetrie v jazykovém systému

Dalším závažným aspektem, z něhož dítě vychází při tvoření slov je předpoklad, že v podstatě každý gramatický tvar má svůj korelát. Vycházejíc z analogie korelátů existujících je pak vytváří i tam, kde tyto v jazyce dospělých chybějí.

Substantivum — deminutivum

Rozbor dětské slovní zásoby naznačuje, že dítě apriori předpokládá, že každé substantivum má tvar nezdobný a zdobný, sr. „*dům*“ — „*domeček*“, „*pana*“ — „*panenka*“, „*kolo*“ — „*kolečko*“. Analogicky podle takovýchto dvojic si pak vytváří další a používá při tom většinou jednotných sufixů, viz. „*ček*“, „*ška*“, „*čko*“ (resp. „*tko*“), které — alespoň v počátečním stadiu — připojí bez dalších formálních změn ke slovnímu tvaru nezdobnému, sr. „*stůl*“ — „*stůleček*“, „*miska*“ — „*miskačka*“, „*koza*“ — „*kozátko*“, „*kafe*“ — „*kafíčko*“, „*kakao*“ — „*kakavóčko*“. Další dětské neologismy jsou pak důsledkem toho, že dítě důsledně aplikuje sufix i tam, kde dospělý v případě potřeby použije vazbu kvalifikující adjektivum + substantivum, sr. „*světeček*“ (malý svět), „*vážička*“ (malá váha), „*hřištětko*“ (malé hřiště); podobně si počíná i u jmen látkových a abstraktních (jejichž zdrobnělina v řeči dospělých buď vůbec nejsou anebo jsou možné jen v citově zabarvené mluvě) sr. „*mlíčátko*“, „*cukříček*“, „*dobrotinka*“, „*vzdoušek*“, „*počasíčko*“, „*pochutnáníčko*“, „*blážko*“ (blaho), „*teplíčko*“ ap.

Neméně zajímavé jsou pak výsledky tvoření zpětného, tj. deminutivum — substantivum. Slova, končící sufixem „*ek*“, „*ka*“, „*ko*“ považuje dítě zřejmě zásadně za deminutiva a vytváří k nim proto jejich nezdobně koreláty. Některá z nich se liší od obecného úzu jen užitím odchylného fonologického materiálu, jiná pak v řeči dospělých vůbec neexistují, sr. „*vajíčko*“ — „*vajo*“ (vejce), „*zoubek*“ — „*zoub*“ (zub), „*ježek*“ — „*jež*“, „*oříšek*“ — „*oříš*“, „*kytka*“ — „*kyta*“, „*jahůdka*“ — „*jahůda*“, „*borůvka*“ — „*borůva*“ ap.

K podobnému tvoření je možno najít, byť výjimečně, doklady i v řeči dospělých: z domnělých deminutiv, viz. „*holínky*“, „*sentvičky*“ vznikly v obecné češtině tvary „*nezdobněle*“, a to „*holiny*“, „*sentvě*“.

Substantivum — augmentativum

I tento protiklad bere dítě za samozřejmý; jeho využití však není zdaleka tak časté jako u protikladu substantivum — deminutivum. I když rozdíl kvalitativní tu hraje jistou úlohu, je to především rozdíl v kvalitě (tj. znak pejorativnosti), který je u augmentativ dominantní. Dalším rozdílem oproti deminutivům je pak ten, že většina augmentativ je tvořena ad hoc za účelem změny ve stylizaci a jen zřídka se stávají trvalou složkou dětské slovní zásoby, sr. doklady jako: „*Auto jede, pěkný autíčko, auták jeden škaradej, postříkal nás*“; „*Pojď sem, pejsáčku, dej mi pac... ty pesane škaradej, škrábáš, běž pryč*“ atp. (Podrobněji k této otázce sr. paragraf „Onomaziologická kategorie augmentativnosti“ v úvodní části naší studie.)

Singular — plurál

Podobně jako u gramatické kategorie rodu také u gramatické kategorie čísla prochází dítě složitým vývojovým procesem. V počátečních stadiích prostě přejímá slovo ze svého okolí tak, jak je slyší, tj. buď ve tvaru singulárovém nebo plurálovém. Primární je pochopitelně singular, který jako jev bezpříznakový má v řeči dětské — stejně jako ve světových jazycích — podstatně vyšší frekvenci než plurál. V tomto období se v dětské slovní zásobě objevují výrazy jako „máma“, „táta“, „teta“, „nosánek“, „bříško“, „pusinka“ zpravidla pouze ve tvaru singulárovém, výrazy jako „děti“, „nožičky“, „ručičky“, „ouška“, „očička“, „vlásky“ pak většinou pouze ve tvarech plurálových. Na určitém stupni mluvního vývoje dítě kategorii čísla zvládne a vědomě vyjadřuje vztahy mezi individuálností a plurálností. Na rozdíl od dospělých však dítě — na základě principu existence symetrie v jazykovém systému — připisuje rozlišovací schopnost všem substantivům a analogicky podle dvojic „chlapec“ — „chlapci“, „holčička“ — „holčičky“, „očičko“ — „očička“ vytváří plurálové tvary i u jmen látkových a hromadných, sr. „cukr“ — „cukry“, „koks“ — „koksy“, „ovoce“ — „ovoci“. Podobně stanovisko zaujímá i u tzv. „plurálií tantum“, kde pohotově vytváří neexistující tvary singulárové, sr. „housličky“ — „houslička“, „kamna“ — „kamno“, „peníze“ — „peníz“ podobně jako z tvarů vyjadřujících podvojnost (resp. párovost), sr. „tepláky“ — „teplák“, „nůžky“ — „nůžka“, „dveře“ — „dveř“, „kamaše“ — „kamaša“ ap. A jistě není bez zajímavosti uvést v této souvislosti, že také ruské dítě nerozlišuje mezi látkovým a počítatelným jménem, sr. Gvozdevovy doklady jako „bumagi“, „odna sachara“, „ljut“ — „ljudi“,²¹ stejně jako to nečiní děti osvojující si angličtinu, sr. „somes sugars“, „two sheeps“, „the waters“²² atp.

I když důsledkem tohoto způsobu tvoření vznikají ve slovní zásobě dítěte mnohé neologismy, které nemají ekvivalenty v řeči dospělých, nelze jej považovat za jev čistě dětský. Příklady jako angl. „*pea*“ (hrášek) a „*cherry*“ (třešně) ukazují, že i v historickém vývoji jazyků se s ním můžeme setkat. Oba tyto tvary vznikly zpětným tvořením z domnělého plurálu (viz. funkce koncovky *-s* v angličtině) „*peas*“ a „*cherris*“.

Kromě vytváření i neexistujících plurálových tvarů je pro české dítě typické jejich používání ve vazbách ad sensum v situacích, kde dospělí dávají přesnost tvaru singulárovému (a to i v případech, kdy plurálový tvar v jejich slovní zásobě existuje), sr. doklady jako „*koupíme kilo mrkviček*“, „*talíř růžičkových kapustiček*“, „*plnej koš cibulí*“, „*plechovka hrášků*“, „*to sou dvě ovoce, jablíčka a hrušky*“ ap. Plurálových tvarů použije dítě i v případech, kdy jde o označení druhu, podvojnosti, příp. hromadnosti, sr. dětské „*mám moc rád ryby*“, „*už se střílíjou srnci*“, „*venku padají listy*“, „*jsou tady kameny*“ s ekvivalenty dospělých „*mám rád rybu*“, „*v červenci se střílí srnec*“, „*padá listí*“, „*tady je kamení*“.

Pozitivnost — negativnost

Dalším předpokladem u dítěte je, že slova mají v zásadě tvar pozitivní a negativní. Analogií ke slovům jako „*spinkat*“ — „*nespinkat*“, „*hodný*“ — „*nehodný*“, „*málo*“ — „*nemálo*“ si pak podle potřeby dítě vytváří dvojice další, sr. „*tepló*“ — „*netepló*“, „*zlej*“ — „*nezlej*“, „*škaredej*“ — „*neškaredej*“ apod.

²² Sr. C. B. Gazden, l. c. pozn. 14, str. 236.

Jako derivační prostředek použije prostě záporku *ne*. Jejím odtržením dosáhne naopak tvaru pozitivního. Ke vzniku neologismů pak dochází, vypustí-li dítě záporku domnělou, nikoliv faktickou (případně etymologicky faktickou, která se však dnes již jako záporná předpona necítí), sr. „*nezbeda*“ — „*zbeda*“, „*nešika*“ — „*šika*“, „*nemotornej*“ — „*motornej*“, „*nemocnej*“ — „*mocnej*“ atp.

Jistou analogii těchto výrazů lze spatřovat v ustálených rčeních jako „*cestou necestou*“, „*volky nevolky*“, „*mráz nemráz*“, „*chtě nechť*“, „*bylo nebylo*“, které se objevují např. v pohádkách. Ekvivalenty existují i u některých adjektiv, viz. „*nezdravý*“, „*nemalý*“, „*nevelký*“. Zatímco však u dítěte mají tímto způsobem tvořená adjektiva funkci vyjádřit negaci k existujícím výrazům pozitivním, u dospělých jde o funkci jinou: dosáhnout jisté sémantické diference, sr. kontextové situace jako: „*Dneska sem nezdravej, nemůžu jít do jesliček*.“ „*Evička už je nemalá, už umí chodit*“. „*Napřed byl nevelkej, pak se ale vytahoval a vytahovával a byl už tak velikanánskej, že viděl, kde je princezna*“ z dětské reprodukce pohádky „*O dlouhém, širokém a bystrozrakém*“ s kontextovou situací jako „*nezdravé podnebí*“, „*nemalý význam*“, „*nevelký duchem*“ apod.

Dokonavost — nedokonavost

Jak obecně známo, většina českých sloves může být měněna pomocí derivačních afixů tak, aby vyjádřila rozdíl v dokonavosti a nedokonavosti. Dítě si tuto skutečnost velmi brzy uvědomí a protiklad dokonavý — nedokonavý považuje za jednu z povinných mluvnických kategorií slovesa. Rozdílly jsou však ve způsobu vyjádření slovesného vidu. Zatímco u dospělých je dokonavost vyjádřena většinou pomocí předpony, sr. „*napiše*“, „*zazpívá*“, „*vyšype*“ a jen malá část slovesem prostým, sr. „*řekne*“, „*sedne*“, „*koupí*“, dítě volí jako vzor pro tvoření dokonavého vidu skupinu druhou.²³ Východiskem jsou mu tvary sloves dětských a interjekce, sr. „*hačat*“ — „*hačnout*“, „*hajat*“ — „*hajnout*“, „*bucat*“ — „*bucnout*“, „*cinkat*“ — „*cinknout*“, „*bouchat*“ — „*bouchnout*“ atp. Analogicky podle nich pak tvoří tímto způsobem korelativní tvary od nedokonavých sloves běžné slovní zásoby, sr. „*zpívat*“ — „*zpívnout*“, „*písat*“ — „*písnout*“, „*sypat*“ — „*sypnout*“ ap.

Pokud se týče posloupnosti osvojování slovesného vidu, zdá se, že jako první se objevuje v řeči dítěte (tj. v nejranějším údobí, kdy dětská slova mají převážně tvar infinitivní) vid nedokonavý, což je ovšem v souladu s prioritou jevů bezpříznakových. V období intelektualizace řeči se pak objevuje vyjádření dokonavosti jako příznaku děje. Dítě začne nazírat na děj z hlediska výsledku akce, jinými slovy, zajímá je především, co udělá nebo udělalo. A zdá se velmi pravděpodobné, že těmto svým počínáním dítě sleduje zkonkrétnění (resp. ohraničení) slovesného děje, při čemž klade důraz na dynamický děj, zatímco statický stav odsouvá do pozadí.²⁴

* * *

²³ Což je jen dalším potvrzením naší teze, že nositelem funkce, respektive změny kvalifikace je pro dítě sufix, nikoliv prefix, a že primární pro dítě jsou při derivacích ty jazykové prostředky, které mají vysokou frekvenci ve světových jazycích; k této otázce sr. J. H. Greenberg, *Order of Affixing: A study in General Linguistics*, publ. in *Essays in Linguistics*, Univ. Chicago Press, 1957, str. 86—94.

²⁴ Podrobněji k této otázce viz. J. Pačesová, *K ontogenezi řeči*, SPFFBUI 10, 1977, str. 95.

Na dokladech vybraných z řeči českých dětí jsme se pokusili ukázat, jakým postupem si dítě osvojuje gramatickou strukturu svého mateřského jazyka. Z toho, co bylo řečeno vyplývá, že dítě nepřijímá pasívně jednotlivé slovní druhy a jejich gramatické kategorie z řeči dospělých, ale naopak je tvoří na základě vlastního jazykového systému, jehož nejtýpičtějšími rysy jsou:

- vysoký stupeň gramatikalizace (a z toho vyplývající preference deminutiv, které tuto podmínku splňují takřka bezvýjimečně);
- regularizace a generalizace (která se projevuje v analogickém tvoření a v důsledném uplatňování přijatých pravidel) a
- symetrie v jazykovém systému (která vede ke vzniku korelátů, jež v řeči dospělých nemají své ekvivalenty, viz. důsledné uplatňování principu, že každé substantivum má své deminutivum resp. augmentativum, že vedle tvaru singulárového existuje i tvar plurálový a vice versa, vedle tvaru pozitivního i tvar negativní, vedle tvaru vyjadřující vid dokonavý i tvar vyjadřující vid nedokonavý),

abychom tu jmenovali alespoň nejtýpičtější aspekty, které se zdají být pro mluvní vývoj českého dítěte univerzální.

К ВОПРОСУ ОБ ОБРАЗОВАНИИ ДЕТСКИХ СЛОВ

На примерах выбранных из речи чешских детей в возрасте 2—5 лет мы пытались показать, посредством какого приема ребенок осваивает грамматическую структуру слов своего родного языка. Анализ словарного состава детей обнаруживает то, что ребенок принимает отдельные части речи и их грамматические категории не пассивно из речи взрослых, а наоборот образует их на основе собственной языковой системы, характеризующейся следующими наиболее типичными правилами:

- высокая степень граматикализации (из этого вытекающее предпочтение уменьшительных форм, выполняющих это условие почти без исключения);
- регуляризация и генерализация (проявляющаяся аналогическим образованием и в последовательном применении принятых правил);
- симетрия языковой системы ведущая к возникновению коррелятов, не имеющих эквивалентов в речи взрослых, см. последовательное применение принципа, по которому каждое существительное имеет свою уменьшительную и увеличительную формы; далее, что наряду с формой единственного числа имеется и форма множественного числа и наоборот, что наряду с положительной имеется и отрицательная форма и что рядом с формой совершенного вида имеется и совершенный вид.

В этом перечислении мы касаемся лишь самых основных аспектов, которые кажутся универсальными для речевого развития чешского ребенка.

PROBLEMS OF WORD-FORMATION IN CHILDREN

Using the analysis of the fundamental stock of words in Czech-speaking children between 2—5 as a starting point, the author attempts to show the manner in which the gradual mastering of the grammatical structure proceeds. She presupposes the child's creativity in building up his own language system, the most important rules of which are the following:

- the high degree of grammaticality (the best example is shown in the child's preference for diminutives — the onomaziological category which brings into actuality the demands of this principle almost unexceptionally);
- the regularization and generalization (which shows in the child's reducing to general,

- highly productive classes on the one hand and to inferring from particulars and exceptional forms on the other hand);
- the symmetry in language system (accounting for many a child's neologisms which have no equivalents in adult speech; most of them are due to operating principles such as: a) every substantive has a diminutive and augmentative form as its counterpart; b) each singular form has its plural form and vice versa; c) each positive form has its negative correlate; d) each verb has both the perfective and imperfective aspect to mention at least those rules and operating principles which seem universal in Czech-speaking children.

